

ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU'NUN SOSYOLOJİK GÖRÜŞLERİ

Kemaleddin TAŞ*

A -HAYATI

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu¹ 1901 yılında Erzurum'un Tortum ilçesine bağlı Çamlıyamaç köyünde doğdu. Babası Halil Fahri Bey, annesi Fatma Zehra Hanım'dır. Çocukluk döneminin Doğu Anadolu'nun göç yıllarına rastlaması ve babasının kadılık görevi sebebiyle öğrenimi sırasında sık sık yer değiştirdi. İlk öğrenimini Erzincan ve Hakkâri'de yaptı; ortaokulu Malatya ve Kayseri'de okudu. 1918'de İstanbul Gelenbevi Lisesi'ni, 1922'de de Posta Telgraf Yüksek Okulu'nu bitirdi. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine devam etti ve adı geçen fakültenin Felsefe Bölümü'nden 1924 yılında mezun oldu. Erzurum, Sivas ve Ankara liselerinde felsefe ve sosyoloji öğretmenliği yaptıktan sonra, 1930 yılında açılan bir sınavı kazanarak Strasbourg Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne girmeye hak kazanan Fındıkoğlu, bu bölümde ikinci lisans öğrenimini tamamladı; bu arada Ziya Gökalp ile ilgili doktora çalışmasını ilerletti. 1934'te Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, İctimaiyat ve Ahlak doçenti olarak göreve başladı. Aynı sene, yaklaşık kırk yıl yayın hayatında kalan *İş* (daha sonra *İş ve Düşünce*) dergisini kurdu. Bir müddet sonra çalışmaları için Strasbourg'a tekrar giden Fındıkoğlu,

"*Ziya Gökalp, sa vie et sa sociologie*" (Paris,1935) başlıklı doktora tezini tamamlayarak yurda döndü ve eski görevine devam etti. Öğrenim yıllarında en çok Mehmed İzzet'in tesirinde kaldı. 1933'te Türkiye'ye gelen Alman profesörleriyle, özellikle Kessler'le yakınlık kurdu ve iş birliği yaptı. Fransa'daki hocalarından bilhassa Halbwachs, Charles Blondel ve Prandides'in düşüncelerinden faydalandı.

* Arş.Gör., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

¹ Fındıkoğlunun hayatı çeşitli kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır. Bu kaynaklar için bkz, Sosyoloji Konferansları, "Z. F. Fındıkoğlu Anısına", 13. Kitap, İÜ. İktisat Fak. Yay., İst., 1976; Fındıkoğlu Armağanı, İÜ. İktisat Fak. Yay., İst., 1977; Nevin Güngör, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ank., 1991; Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 4. Baskı, Ülken Yay., İst., 1994, s.482-485; Cavit Orhan Tütengil, "Bir Sosyologun Ölümü", Sosyoloji Konferansları, İÜ. İktisat Fak. Yay., İst., 1975, s.105-108; Orhan Türkoğan, "Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Bir Sosyologun Profili", TDA, 1985, C.XXXV, s.28-41; Mustafa Erkal, "Türk Sosyal İlim Hayatında Bir Zirve: Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri", TDA, 1985, C.XXXV, s.80-85; Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu" maddesi.

Fındıkoğlu, 1937 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde yeni kurulan İktisat Fakültesi'ne geçti ve 1942'de sosyoloji profesörü oldu. İktisat Fakültesi'ndeki bu görevine ek olarak, Hukuk Fakültesi'nde hukuk sosyolojisi, Edebiyat Fakültesi'nde de ahlak dersleri okuttu; 1945'de ikinci, 1953'de de birinci ek görevini bıraktı. 1958 yılında ordinaryüs profesör olan Fındıkoğlu, emekli olduğu tarih olan 1973 yılına kadar İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı; ayrıca İçtimaiyat Enstitüsü ile Gazetecilik Enstitüsü müdürlüklerinde de bulundu; milletlerarası sosyoloji kongrelerine katıldı ve tebliğler sundu. Arkasında birçok eser bırakan Fındıkoğlu, 16 Kasım 1974 yılında vefat etti.

Fındıkoğlu'nun sosyal bilimler alanında hemen hemen üzerinde kalem oynatmadığı saha olmamakla birlikte, çalışmaları daha çok iktisat ve hukuk sosyolojisi üzerinedir. Kitap, makale, araştırma tebliğ ve broşür şeklinde 3000'in üstünde eseri bulunan Fındıkoğlu² yirmiye yakın takma ad kullanmış olup bunlardan Kadioğlu Ahmet, Ahmet Halil en çok kullandığı isimlerdir. Ölümünden sonra adına çeşitli armağan kitaplar çıkarılmış, dersane ve kütüphanelere adı verilmiştir.

Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken ile birlikte, Türk sosyolojisinde Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin ile başlatılabilecek zincirin, hocası Mehmed İzzet'ten sonra gelen halkasını oluşturur. Ayrıca hem akademik ve öğretim faaliyetleri, hem de teşkilatçı çalışmalarıyla Türk folkloru alanındaki araştırmacıların da önde gelen isimlerindedir. Akademik çalışmalarının yanında öğretmenliğe başladığı yıllardan itibaren gerek Anadolu ve gerekse İstanbul gazete ve dergilerinde yayımladığı yüzlerce ilmî ve popüler yazı, halkla ve öğrencileriyle sürekli ve samimi ilişkileri, onun dikkate değer özelliklerindedir.

Fındıkoğlu'nun hayatında, sürekli olarak mücadele ettiği ve eleştirdiği Marksizm, merkezi bir yere sahiptir. Yazarın bu konuyla ilgili olarak müstakil kitap ve makaleleri olmakla beraber³, çeşitli konularla ilgili diğer birçok yazılarında da Marksizm'in eleştirisine dönük ifadeleri bulmak mümkündür.

Fındıkoğlu'nun sosyolojinin teorik kısmı ile ilgili kaleme aldığı çalışmalarının yanında, onun dikkati çeken diğer bir tarafı da yapmış olduğu empirik

² Bkz. Amiran Kurtkan Bilgiseven, Fındıkoğlu Bibliyografyası: 1818-1958, İstanbul Üniv. Neşriyatı, İst., 1958; Mustafa E. Erkal, "Fındıkoğlu Bibliyografyasına Ek (1958-1971)", Sosyoloji Konferansları, 13. Kitap, İst., 1976, s.94-102; Nevin Güngör, "Fındıkoğlu Bibliyografyası'na İkinci Bir Ek", TDA, 1993, C.LXXXII, s.29-62.

³ Örneğin bu konu hakkında bkz. Z. F. Fındıkoğlu, Karl Marx, Fakülter Matbaası, İst., 1964; İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm, 2.Baskı, İÜ. İktisat Fak. Yay., İst., 1965; Karl Marx'ın Metodolojisi, Türkiye Harsı ve İçtimaiyat Araştırmalar Demeği Yay. İst., 1966; Karl Marx ve Sistemi, Ötügen Yay., İst., 1975.

araştırmalardır⁴. Yapmış olduğu alan çalışmalarında Fındıkoğlu, daha çok şehirleşme ve sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan problemler üzerinde durmuştur. Sosyal sınıflar konusuna da eğilen Fındıkoğlu, özellikle Türkiye'deki "orta sınıf" kavramıyla ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşımlar ile de öne çıkan düşünürlerdendir.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmalara ek olarak, öz Türkçecilik aleyhinde yazdığı yazılar, köy enstitülerine karşı açtığı mücadele vb. faaliyetleriyle aktüel meselelerle de yakından ilgilenen Fındıkoğlu, bu meselelerde milli bakış açısının oluşması ve genişlemesine katkıda bulunmuştur.

B – SOSYOLOJİ ANLAYIŞI

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu sosyolojide tek bir ekole bağlamak isabetli değildir. Fındıkoğlu, cumhuriyetin ilk yıllarında, cumhuriyet inkılaplarının fikrî mimarı olan Ziya Gökalp'in fikirlerini benimseyen ve sonradan onlara katkıda

bulunan bir ilmî şahsiyete sahiptir. Gökalp'in Osmanlı kültüründen ziyade eski Türk kültürüne duyduğu hayranlık, Fındıkoğlu'nda Türk-İslâm kültürüne duyulan hayranlıkla tamamlanmış ve Fındıkoğlu Osmanlı Yükselme Devri fikir adamlarına eserlerinde yer yer müracaat etmiştir. Fındıkoğlu'nun, Gökalp ekolünün körü körüne bir takipçisi olduğunu söyleyemeyiz. O, bir taraftan Gökalp'in fakat aynı zamanda Le Play ekolünün Türkiye'deki temsilcilerinin fikirlerini işlemiş, yorumlamış ve devrin şartları açısından taşıdıkları önemi vurgulamıştır⁵.

Fındıkoğlu, Emile Durkheim ve Le Play okullarından etkilendiği kadar hocası Mehmed İzzet ve Fransız filozofu Frédéric Rauh'tan da etkilenmekle birlikte hiçbir zaman taklit seviyesinde kalmamış, bu düşünürlerin zıt gibi görünen fikirlerini olabildiğince birbirleriyle bağdaşturmaya çalışmış, tenkit etmiş ve onları tamamlamıştır. Bu husus, onun Türkiye'de milli bir sosyoloji akımının ve düşünce geleneğinin kurulmasına yaptığı önemli bir katkıdır. Ona göre Prens Sabahaddin ile Gökalp ekolleri bağdaşmayan iki sosyoloji cereyanıdır. Prens Sabahaddin'in benimsediği Batı liberalizminin aşırı ferdiyetçi tutumuna karşı Gökalp'in, özel teşebbüsü Türkiye'de canlandırarak bir eğitici ve yol gösterici

⁴ Bkz. Z. F. Fındıkoğlu, *Tortum Hakkında Tarihi, İktisadi ve İctimai Araştırmalar*, Fakülteler Matbaası, İst., 1963; *Karabük Sanayileşmesi ve İctimai Tesirler*, Fakülteler Matbaası, İst., 1963; *Adapazan'ın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri*, Fakülteler Matbaası, İst., 1968; "Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi", *I.Ü. İktisat Fak. Mecmuası*, 1966, S. 1-4, s.1-34.

⁵ A. Kurtkan Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.*, Ankara, 1987, s.2.

devletçilik fikrini benimsediği, Fındıkoğlu tarafından çok iyi tespit edilebilmiştir⁶.

İlimleri; “tarihinden ayrılmış” ve “tarihinden ayırlanamamış” şeklinde bir guruplamaya tâbi tutan Fındıkoğlu’na göre sosyoloji, ikinci grup ilimler sınıfına girmektedir⁷. Sosyoloji üzerinde, başlangıçtan günümüze kadar geçen süreç içerisinde felsefenin açık bir etkisi görülmektedir. Sosyolojik bilgi, arzuladığı “ilmi” basamağa henüz çıkmadığı, sadece çıkmak yolunda yürüdüğü için, eski Yunan’dan beri sosyal meseleleri düşünen filozofların ileri sürdükleri doktrinlerin, mekteplerin ve çığırının tesirinden kurtulamamıştır. Bu bakımdan her sosyolojik tecrübe, bir “içtimai felsefe”, bir “tarih felsefesi” taslağına dönmektedir⁸. Fındıkoğlu, her ne kadar yukarıdaki görüşlerine paralel olarak sosyolojinin “tarih felsefesi” taslaklarının toplamından ibaret olduğunu ileri sürse de, XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca yapılan empirik sosyoloji araştırmalarının “felsefi”likten çıkıp derece derece “ilmi”liğe doğru yürüdükleri gerçeğini kabul eder⁹.

Fındıkoğlu, sosyoloji tarihini A. Comte’un “Üç Hal Kanunu”ndan esinlenerek beş döneme ayırır:

- 1- Mitolojik Devre
- 2-Astrolojik Devre
- 3-Teolojik Devre
- 4-Felsefi Devre
- 5- İlmî veya tecrübî devre¹⁰.

Gerçek manada sosyolojinin, sosyal hadiselerin çözümlenmesinde ilmî metodolojinin tatbik edildiği beşinci devrede ortaya çıktığını belirten Fındıkoğlu’na göre bu “Yeni Sosyoloji”, kendinden önceki dört dönemden mevzu, usul ve gaye bakımından ayrılır:

Eski Sosyoloji mevzu bakımından; gayri muayyen, zaman ve mekansız, mutlak bir realite fikrine istinat ederken, yeni sosyoloji, muayyen, zamanlı ve mekanlı bir sosyal realite fikrine dayanmak iddiasındadır.

Eski sosyoloji usul bakımından; sezgiye, tümdengelim ve mantıkî muhakemelere dayanırken, yeni sosyoloji, müşahedeye, tümevarıma, tecrübeye, istatistiğe, folklorik araştırmalara ve tarihî usule dayanmaktadır.

⁶ T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu” maddesi.

⁷ Z. F. Fındıkoğlu, İçtimaiyat, 3. Baskı, İ.Ü. Hukuk Fak. Yay., İst., 1947, s.27.

⁸ Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.27.

⁹ Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.28.

¹⁰ Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.28.

Eski sosyoloji gaye bakımından; nıkbın ve bedbin görüşlere ulaşmak, insanlığın yürüyüşü hakkında ahlakî hükümlere varmak isterken, yeni sosyoloji, münferit hadiselerin izahını, bu izahıtan çıkarılabilecek aksiyon yollarının o olaylarla alakalı siyasete gösterilmesini istemektedir¹¹.

Fındıkoğlu'nun sosyolojik yaklaşımları "sınıflamacı" bir çizgiye sahiptir. Fındıkoğlu, yukarıda belirtilen sınıflamalara ek olarak eski dönemlere ait muhtelif içtimaî doktrinlerin ve yeni sosyal doktrinlerin tipolojisini de yapmış ve bunlarla ilgili çeşitli görüşler ortaya koymuştur¹².

Fındıkoğlu'na göre sosyoloji artık doktrin ve ekol devrini geride bırakmıştır. Bugünkü sosyoloji mahdut küçük sosyal meseleler hakkında müşahedeye, ankete, istatistiğe dayanan müspet bilgiler istemektedir. Artık Durkheim, Gökalp veya Marx ayarında her meseleyi potası içerisine koyan, filozof-sosyolog tipi olmadığından ihtisas, sosyolojiyi de yönlendirmektedir¹³.

C -METOD ANLAYIŞI

Fındıkoğlu'na göre, sosyoloji, sosyal hayatı çeşitli metotların yardımıyla tanımaya çalışmaktadır. Eski ve yeni sosyoloji doktrinleri, hakikatte kullanılan sosyolojik metot farklarından doğmaktadır¹⁴. Fakat sosyoloji metotları her şeyden önce, genel metot teorisine bağlıdır. Genel metodolojiyi görmeksizin, özel metodolojiden yani, sosyolojiye ait metodolojiden bahsetmek doğru değildir¹⁵. Fındıkoğlu, bütün metot nazariyelerinin (genel ve özel) iki kısma ayrıldığını ifade eder:

Akılçı metot, daha başka bir ifade ile ta'lili, ta'lilci dedüktif usul, tümdengelimci yöntem. (Daha öncede belirtildiği gibi Fındıkoğlu bu metodu "eski sosyoloji"nin bir özelliği olarak görür).

Tecrübeci metot, daha başka bir ifade ile, istikracı, endüktif usul, tümevarımcı yöntem¹⁶.

Fındıkoğlu, "eski sosyoloji"nin de metodu olan ilkinin aksine, tümevarımcı metotta müşahhasan mücerrede gidildiği için, bunun peşin hükümlerden uzak, dolayısıyla en güvenilir metot olduğunu belirtir. Bununla birlikte ona göre mücerretle müşahhasın kaynaştırılması da ilmî bir ihtiyaçtır. Tümevarım, ilmin

¹¹ Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.36.

¹² Bkz. Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.37-40.

¹³ Z.F. Fındıkoğlu, "Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz", Sosyoloji Dergisi, S.13-14, 1958-59, s.143.

¹⁴ Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.176.

¹⁵ Z.F. Fındıkoğlu, İçtimaiyat, Metodoloji Nazariyeleri, 3. Baskı, İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Yay., İst., 1950, C. II, s.5.

¹⁶ Fındıkoğlu, Karl Marx ve Sistemi, s.214.

vazgeçemeyeceği bir metot olmakla birlikte, bunun tümdengelim metoduyla tamamlanması gerekir¹⁷. Nitekim Fındıkoğlu, eserlerinin bazılarında tümevarım metodunu, ilmin vazgeçemeyeceği bir metot olarak takdim etmiştir. Fakat bazı eserlerinde özellikle sosyal ilimlerde bu metodun tümdengelim metoduyla tamamlanmasından doğacak faydaları vurgulamıştır. Bu bağlamda, tabii hukuk fikrini müdafaa ettiği eserlerinde tümdengelim metodunun kullanıldığını görmek mümkündür¹⁸.

Fındıkoğlu'na göre ilim adamına düşen vazife, bir taraftan tümevarım metodu ile ayrı ayrı sebep-sonuç ilişkilerinin her birini ortaya koymak, diğer taraftan bu ilişkilerin müşterek bir genel kaziyeye dayalı olup olmadıklarına dair bir his elde etmeye çalışmaktır. His, akıl ve tecrübeden ibaret olan üç melekemiz; din, felsefe ve ilimden ibaret üç disiplin ile alakalıdır. Ne bu melekeler, ne de bu disiplinler birbirine indirgenemezler, birbirlerinin aleyhine davranamazlar, bilakis birbirlerinin incelenmesine ve kemâline de hizmet ederler¹⁹. O halde, insanlık ister tümevarımdan tümdengelim yönelsin, ister aksini yapsın, sonuç olarak olgun bir metodolojinin bu iki metodu birleştiren bir metodoloji olduğu söylenebilir. Bu gerçek, aynı zamanda ilim, din ve felsefenin işbirliğinden doğabilir²⁰.

Görüldüğü gibi Fındıkoğlu, sağlam bir metodolojinin çok yönlü bir işbirliğinden kaynaklanan bir metodoloji olabileceğine inanmaktadır. Hatta kâinat-taki mânâhî bütünlükle ilgili olmaksızın tek tek, tümevarım metoduna dayalı spesifik araştırmalarda bile hiç olmazsa bütün sebeplerin hakkını veren çok sebepli bir metodoloji uygulanmasını müdafaa eder. Ona göre sırf tümevarım metodunun tümdengelim ile tamamlanması, bizi nasıl zengin bir metot anlayışına götürürse, tümevarım metodunu uygularken netice üzerinde etkili olan bütün sebepleri görebilmemiz de kapsamlı genel hükümlere varabilmemiz için şarttır²¹. Fındıkoğlu bu bakımdan tek sebepli metotların hepsini tenkit eder ve tek faktörlü metotların sosyoloji ile bağdaşmayacağı inancını taşır²².

Şu halde, Fındıkoğlu, yukarıdaki izahlar dahilinde sosyolojiye özgü bir metot arayışı içerisinde. Açıklamalarına dayanarak Fındıkoğlu'nun sosyolojik metot anlayışını "Somut - Soyut - Somut" olarak özetlemek mümkündür. Fındıkoğlu incelenecek şeylerin önce tek başına soyutlanarak incelenmesi gerek-

¹⁷ T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu" maddesi.

¹⁸ Bilgiseven, s.3.

¹⁹ Fındıkoğlu, Metodoloji Nazariyeleri, s.467.

²⁰ Fındıkoğlu, Metodoloji Nazariyeleri, s.468.

²¹ Bilgiseven, s.83-84.

²² Daha geniş bilgi için bkz. Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.40-98.

liliğini söyler. Daha sonra, bunların bütün içinde araştırılması gerektiğini belirtir. Aynı biçimde, olayların statik olarak irdelenmesi, dinamik olarak araştırılması düşüncesini savunur²³.

D -TOPLUM ANLAYIŞI

Fındıkoğlu, cemiyeti ve ferdi bir bütünü parçaları olarak görmüş ve cemiyetin ferde veya ferdin cemiyete tercih edilmemesi gerektiğine inanmıştır. Bundan dolayı, tek tek yaşayan fertlerin anlaşarak bir cemiyeti teşkil ettiklerini ileri süren Rousseau'ya ait mukavele teorisini kabul etmez. Çünkü ferdin bulunduğu her yerde içtimâî hayat vardır ve insan sosyal bir varlıktır²⁴.

Fert ve cemiyet ilişkisini ele alırken Fındıkoğlu'nun Gökalp'in fikirlerine kayıtsız kalacağını düşünemeyiz. Fındıkoğlu'na göre Gökalp, Durkheim mektebinden etkilenmiştir, ama aynı zamanda Durkheim sosyolojisinin genel prensiplerini bizim sosyal müesseselerimiz üzerine tatbik etmiş, genel sosyolojinin kanunlarının genişlemesine ve güçlenmesine yardım etmiştir. Dîni ananınin çözüldüğü Fransa'da fertçiliğin alabildiğine yürüdüğü bir zamanda Durkheim, toplumu bir mânâda kutsallaştırmayı, bu suretle dîni dayanışma yerine içtimâî dayanışmayı koymayı tasarlamıştır. Bu hüküm hiç şüphe yok ki Gökalp için daha doğrudur. Fakat, Gökalp sosyolojisinin asıl önemi, adetâ yerli bir sosyoloji okulu haline gelmesindedir²⁵.

Bu noktada hemen şu hususu da belirtmek gerekir ki, Fındıkoğlu'nu fert ve cemiyet meselesi karşısında katıksız bir Gökalpçi olarak tavsif etmek doğru değildir. Fındıkoğlu'na göre Gökalp'in Batıda bulduğu felsefe, ferdi cemiyete feda eden Durkheim'in düşünce sistemidir. Bu düşünce sistemini tenkit eden Fındıkoğlu'na göre ferdin davranışlarında cemiyetin ve sosyal müesseselerin etkisini aramak ne kadar gerçekçi ise, aynı şekilde fertlerin değişen rolleri yardımıyla müesseselerde ve topyekün cemiyetin yapısında ve işleyişinde meydana gelecek değişimleri araştırmak da o kadar gerçekçi bir tutum sayılmalıdır. Fert ve cemiyet arasında mutlak bir ayırım yapmak ve bunlardan birine veya diğerine tarihî öncelik vermek doğru değildir²⁶.

Şu halde, fert veya cemiyetten herhangi birinin önceliği konusunda ferdin cemiyetten önce geldiği fikri diğer bir çok modern sosyologlar gibi Fındıkoğlu tarafından da reddedilen bir fikirdir. Fındıkoğlu, ne ferdi cemiyete ne de cemiyeti ferde feda etmeyen, bu ikisi arasında ahenkli bir beraberliği zarurî

²³ Emre Kongar, Türk Toplum Bilimcileri, 2.Baskı, Remzi Kitabevi, İst.,1996, s.127.

²⁴ T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu" maddesi.

²⁵ Z.F. Fındıkoğlu, Ziya Gökalp için Yazdıklarım ve Söylediklerim, Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı, İst., 1955, s.11-12.

²⁶ Bilgiseven, s.33.

gördüğü için,uzviyetçi teoriyi de mukaveleci teoriyi de reddeden bir sosyologdur. Bunun yanında Fındıkoğlu, cemiyetin gelişmesinde ferdin ve ferdi psikolojinin önemine de inanır. Sosyal hadiseler ve müesseseler ferdin rolünü tayin ettiği gibi fertler de içtimaî olaylara tesir edebilirler. O halde fert ve cemiyet ilişkisi konusunda Fındıkoğlu, gerek ferdin ve gerekse cemiyetin rolünü ve önemini tamamen inkâr eden veya ikinci plana iten bir yaklaşım içerisinde değildir. Onun fert ve cemiyet ilişkisi açısından müdafaa ettiği fikir, modern sosyolojinin görüşlerine uygun bir şekilde, bu ikisi arasında karşılıklı tesir fikridir²⁷.

1-Sosyal Tabakalaşma:

Fındıkoğlu'na göre Türkiye' deki sosyal değişmelerin sebepleri, faktör ve şartları üzerinde durmak isteyen her sosyal bilimci, mutlaka bir sınıf veya tabaka mefhumundan hareket etmek zorundadır. Çünkü, içtimaîyi ancak bu mefhumların rehberliğiyle yakalamak mümkündür²⁸.

Fındıkoğlu'na göre sosyal sınıf; iktisadî kudret, hayat uslûbu, tahsil seviyesi ve iktisadî menfaat gibi objektif kriterler bakımından aşağı yukarı aynı durumda olan ve aynı halde oluş idrakinden ibaret subjektif kriteri de taşıyan fertlerin meydana getirdikleri topluluktur²⁹. Tabakalaşma piramidinin muhtevasını meydana getiren sosyal sınıflar ve taşıdıkları önem derecesi zamanla değişmektedir. Fındıkoğlu, tabakalaşma piramidinin şekli ve muhtevasının şu bakımlardan önem taşıdığını belirtir:

İlk olarak, piramidin şekli önemlidir. Orta sınıflaşmış bir tabaka piramidi, gelişmişliğin işaretidir. Ortası zayıf piramitler ise az gelişmiş ülkelerin karakteristiğidir.

İkinci olarak, piramidin tepe noktası ile tabanı arasındaki mesafe önemlidir. Buna "sosyal mesafe" denir. Bir piramitte sosyal mesafe ne kadar kısa ise, çok zengin ile çok fakir arasındaki tezat o kadar hafif olur. Buna karşılık sosyal mesafesi büyük olan piramitler, halledilmesi gereken bir sosyal meseleyi ortaya koyan piramitlerdir.

Üçüncü olarak, tabakalar arasındaki rahat geçit imkânları (sosyal hareketlilik, sosyal mobilite) olup olmadığı meselesi önem taşır. Tabakalar arası geçit imkânlarının engellendiği piramitler, sınıf hudutlarının geçişe yol vermediği kapalı kast sisteminin hâkim olduğu ülkelerin piramitleridir. Buna karşılık,

²⁷ Bilgiseven, s.35-36.

²⁸ Z.F. Fındıkoğlu, "İçtimaî Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma", İ.Ü. İktisat Fak. Mecmuası, C.20, 1958-1959, s.101.

²⁹ Fındıkoğlu, Sosyalizm, s.502.

açık sınıf sisteminin hâkim olduğu ülkelerde, hiç değilse hukuken sosyal sınıflar arası geçit imkânları herkese açıktır.

Dördüncü önemli mesele, piramidin çeşitli sosyal tabakalarını dolduran muhtevadır. Yani alt, orta ve üst tabakalarda hangi sosyal sınıfların yer aldığı meselesi de önemli bir problem teşkil etmektedir³⁰.

Bu anlayış doğrultusunda Fındıkoğlu, üçlü bir sınıf kuramı geliştirir. Fındıkoğlu'na göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın her tarafında yeni bir "toplum ehramı" oluşmuş ve bu ehramın başında, ortasında ve altında çeşitli sınıf ve tabakalar oluşmuştur³¹. Her toplumun, gelişmişlik derecesi ne olursa olsun, madde ile temas bakımından bir düzene sahip olduğunu belirten Fındıkoğlu'na göre madde ile en yakından temas edenler "alt", hiç uğraşmayanlar "üst", ikisinin arasında kalanlar ise "orta" sınıfı teşkil etmektedir³². Sosyal sınıfların sadece bu üçlü ayırım ile kalmayıp bir takım alt bölümlere de ayrıldığını belirten Fındıkoğlu, Türkiye'de ki sınıfsal yapıyı beş kısma ayırır: 1-Köylüler, 2-Burjuvazi, 3-Memurlar, 4-İşçiler, 5-Aydınlar³³.

Fındıkoğlu, Marx'ın hemen hemen bütün görüşlerine olduğu gibi, sınıf anlayışına ve sınıf mücadelesi nazariyesine de çeşitli eleştiriler getirir. Fındıkoğlu'na göre Marx, burjuvazi ve proletarya sınıflarını daha ziyade "ideal" bir tip halinde tasavvur etmiş, bütün dünya işçilerini bir ideal proletarya tipine, bütün dünya kapitalistlerini ve burjuvalarını da diğer bir ideal tipe soktuğu için başka bir "manzara" görememiştir. Halbuki, sosyal realitenin başka bir manzarası daha vardır ki, bu da, halk, kavim ve millet gerçeğidir. İşte Marx, muayyen bir toplumun "sınıf"larının bütününü kucaklayan, sosyal sınıflara şekil veren, her ülkenin burjuvazisine ve proletaryasına milli bir kimlik kazandıran halk veya millet mefhumlarına, fikirleri arasında hiç yer vermemiştir³⁴.

Marxizm'in sosyolojisindeki en eksik tarafı, millet denen realiteyi görmemek olarak ifade eden Fındıkoğlu, bu konu hakkında önemle durur. Fındıkoğlu'na göre önce antropolojik bir bütün, sonra tarihi ve sosyolojik bir teşekkül olarak millet daima mevcut olagelmiştir. Hatta gelip geçici olan sınıfların üstünde daimî bir millet realitesi vardır. Marx'ın sınıf hakkında edindiği felsefi kanaatin etkisi altında kalarak bu durumu görmediğini, milletler arasında mevcut olan mücadelenin farkına varmadığını veya bu mücadeleyi hakim sınıfların menfaatleriyle açıklamaya çalıştığını ileri süren Fındıkoğlu'na göre tarihte

³⁰ Bilgiseven, s.115.

³¹ Z.F. Fındıkoğlu, "Çalışan Sosyal Sınıflar İçinde Orta Sınıf Mesclesi", Çalışma Dergisi, S.6, s.10.

³² Z.F. Fındıkoğlu, "Sosyal Sınıflar Hakkında Yeni Bir Nazariye", Çalışma Dergisi, S.4, s.4.

³³ Z.F. Fındıkoğlu, "İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma", s.101-103.

³⁴ Fındıkoğlu, İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma, s.274.

ve cemiyette mücadelenin mevcudiyete ne kadar aşikâr ise bunun sadece ve yalnızca sınıflar arasında olduğu da o nispette şüphelidir. Sosyal sınıflar arasındaki ahenksizlikler bazen iç buhranlara, isyan ve ihtilallere sebep olabilir. Fakat bunlar tarihî süreklilik içerisindeki nadir hadiselerdendir. Halbuki ırklar ve milletler arasındaki mücadele, tarihin belki de en “muharrık” kuvvetidir³⁵.

Fındıkoğluna göre sonuç olarak Marx, gerek sınıfları basitleştirme, nihayetle hiçe indirme ve gerekse sınıf mücadelesini tek bir sınıfın hakimiyeti ve diğer sınıfların tarihe mâl olması tarzında yorumlaması bakımından, ilmî ve hâdiseci sosyolojiden ziyade sosyolojizm, içtimaî felsefelere dayandırılabilir bir sosyal sınıflar nazariyesi ve bir sınıflar mücadelesi teorisi ileri sürmüştür. Metodoloji bakımından bu nazariyelerin değeri ilmî değil, siyasî ve ahlaki olabilir³⁶.

2-Orta Sınıflar :

Fındıkoğlu'nun sosyolojisinde “orta sınıf”ların çok özel bir yeri vardır. Fındıkoğlu orta sınıfların toplum içerisindeki yeri ve önemini şu ifadelerle açıklamaktadır: *“Bütün uzviyetçi sosyologlar, uzvî teşbihler, benzetmeler yaparak orta hücrelere benzer orta fertlerden mürekkep bir sınıf düşünürler ve bu sınıfın, alt, yüksek sınıflar arasında ahenk ve muvazene rolü oynadığını ileri sürerler. Bu düşünce Orta Sınıflar Sosyolojisi'nin değer ve önemini gittikçe arttırmaktadır. Tefsirler ne olursa olsun, hâdise şu ki, her cemiyette alt sınıf ve tabakanın en yukarı katı üzerinde birleşenler ortayı teşkil ederler... Her tarihî devrede az çok taazzuv etmiş bir orta sınıf 'şekil' i, 'kalıp' ı vardır. Bunun içine girenler değişebilir... Muhteva değişir, fakat orta sınıf bir şekil olarak daima vardır”³⁷.*

Orta sınıfların toplumdaki “denge işlevi” üzerinde önemle duran Fındıkoğlu'na göre orta sınıf deyince, anlaşılması gereken sınıf bazen köylüleri de içeren ve esnaf ile müstakil zanaatçılardan, küçük sanat erbabından, orta memur ve müstahdemlerden, orta ve küçük tüccarlardan oluşan bir zümredir. Genellikle, küçük sanat sahipleri orta sınıfın merkezinde bulunmaktadır³⁸.

Fındıkoğlu, “millet”, “millî devlet” altında bütünleşecek toplumda, dengeyi sağlayacak bir unsur olarak orta sınıfı gündeme getirmekte, toplumun bütünleşmesi ve dengenin kurulması ile de kuramını tamamlamaktadır. Evrimci model içinde yer alan Weber, Comte, Durkheim, Gökalp dörtlüsünü büyük öl-

³⁵ Fındıkoğlu, İçtimaî Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma, s.275-276.

³⁶ Fındıkoğlu, İçtimaî Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma, s.278.

³⁷ Fındıkoğlu, Karl Marx ve Sistemi, s.270-271.

³⁸ Z.F. Fındıkoğlu, “Orta Sınıf Meselesi”, Raporlar Külliyyatı'ndan Ayrı Basım, Ank., 1962, s.11.

çüde örnek alan Fındıkoğlu, varolan yapının daha etkili olarak sürebilmesi için çaba göstermektedir. Bu boyutta geliştirdiği “millî devlet”, “birlik, dayanışma ruhu”, “çalışma barışı” gibi kavramlar günümüzde de sık duyulan ve yapının korunması amacını, belirgin bir ideolojik düzenleme ile yaşama geçirmeye çalışan bir modeli yansıtır³⁹.

3-Kooperatifçilik:

Fındıkoğlu’na göre orta sınıf eliyle sanayileşme, kalkınmanın en temel ve köklü yoludur ve bu boyutta kooperativizm, orta sınıfın yoludur⁴⁰. Kooperatifler, ferdi teşebbüs kabiliyetinin ve güdümlü olmayan uzviyetçi gelişmenin âdeta geniş bir havuzudur⁴¹. Kooperativizm, bir taraftan hususî sektörün egoizmi, öbür yandan kollektivist cereyanla mücadele ederken, kendi nizamını yaşatmanın biricik sosyal adalet yolu olduğunu düşünmektedir. Bu itibarla kooperativizm, hususî ekonomiye, hatta bazı iktisadî faaliyet dallarına şâmil devletçi iktisat siyasetine son vermek gibi herhangi bir ütöplast düşünceye sapsmadan kooperatif sektörü içtimaî sınıflar sosyolojisinin kemiyet ve keyfiyetçe ehemmiyet kazandığını gösterdiği, orta sınıfın yolu olarak kuvvetlendirmeye gayret eder⁴².

Orta sınıfların temelinde yer aldığı, kooperativizm ile gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşabileceğimizi savunan Fındıkoğlu, bu noktada halkın da eğitilerek, tasarrufa yönlendirilmesini tavsiye etmektedir. Fındıkoğlu’na göre kooperasyon, bölgeleri birbirine entegre etme, imkân dahilinde farksızlaştırma ve dengesizlikleri yok etmek için etkili olacaktır⁴³.

4-Din ve Toplum:

Toplumun bütünleşmesi ve sosyal dengenin kurulması için “orta sınıflaşma”nın ve “kooperatifçilik” in önemi üzerinde duran Fındıkoğlu için “din” de sosyal gelişme ve bütünleşmenin vazgeçilmez bir öğesidir⁴⁴. Fındıkoğlu dinin

³⁹ Kongar, s.140.

⁴⁰ Z.F. Fındıkoğlu, Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi İle İlgili Sosyolojik Meseleler, Fakülteler Matbaası, İst., 1970, s.92.

⁴¹ T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu” maddesi.

⁴² Z.F. Fındıkoğlu, Kooperasyon Sosyolojisi, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İst., 1967, s.507-508.

⁴³ Daha geniş bilgi için bkz. Fındıkoğlu, Doğu Kalkınması..., s.22-35.

⁴⁴ Fındıkoğlu İslâm sosyolojisi alanındaki ilk adımını, müslüman bir sosyolog olan İbn Haldun’un hayatı ve görüşlerini günümüz nesline aktarmakla atmıştır. H.Z. Ülken ile beraber kaleme alınan bu eserin yansı, Avusturyalı sosyolog Ludwig Gumplowicz’in İbn Haldun ve sosyolojisi hakkındaki değerlendirmelerinin tercümesidir. Adı geçen eser için bkz. H.Z. Ülken - Z.F. Fındıkoğlu, İbn Haldun, İst., 1941. Ayrıca tarihimizi, kültürümüzü ve dinimizi anlamaya dönük sosyolojik çalışmalar yapmanın gerekliliği üzerinde duran Fındıkoğlu’nun bu görüşleri için bkz. Z.F. Fındıkoğlu, “Bizde Dinî Sosyoloji ve Tarih Araştırmaları”, Folklor Postası, C.II,

toplum üzerindeki etkilerini şöyle açıklamaktadır: “Çalışma çok zahmetli ve sıkıcı bir şeydir. Eğer din gibi manevî bir kuvvetin farkında olmadığımız tazyiki olmasa idi, insanlık uyuşuk halde, hayvanî bir hayat içinde kalacaktır. Din terbiyesi, ilk sürati vermiş ve insanlık bir defa çalışma âdetini kurmuştur. Artık ondan sonra çalışma, iktisadî bir âdet haline gelmiştir⁴⁵”.

Fındıkoğlu'na göre sosyal hayatın dinamik yönleri, tarihin dönüm noktaları, medeniyet ve kültür değişimleri, “ahlakî”nin önem kazanmasını gerektirir⁴⁶. Fındıkoğlu'nun bu yaklaşım tarzı, Weber'in “protestan ahlâkı” kavramlaştırmasını hatırlatır. Yine Weber'in kapitalizmin gelişmesinde dinin etkilerine ilişkin açıklamaları da, benzer bir özellikle, Fındıkoğlu'nun dinin toplum üzerindeki etkisi konusundaki vurgulamaları arasında yer alır⁴⁷. İktisadî sebebi mutlak suretle inkâr etmeyip, icabına göre “iktisadî”nin diğer sosyal olaylar üzerine tesirini vakıalar üzerinde tatbik etmek, aynı zamanda, meselâ “dinî”nin de “iktisadî” üzerindeki tesirini aramak gerektiğini ifade eden Fındıkoğlu'na göre bu noktada Max Weber'in tatbik ettiği metodoloji, Marx'a göre çok daha ilmî sayılabilir⁴⁸.

Fındıkoğlu'na göre tarihî realitenin ilmî ve felsefî incelemesinde temel faktör olarak, dış âlemin bize verdiği şekil ve maddenin değil, fakat aktif ve çok taraflı birliği içinde “insan ruhu”nu göz önüne almak, böylece “tarihî psikolojizm” diyebileceğimiz doktrini, tarihî maddeciliğe karşı çıkarmak gerekmektedir⁴⁹. Görüldüğü gibi Fındıkoğlu, tarihî materyalizme karşı, “insan ruhu” kavramını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Fındıkoğlu'nun izah etmeye çalıştığımız tüm görüş ve yaklaşımları, toplumsal düzende “bütünleşme”yi sağlamaya ve “sosyal denge”yi kurmaya dönüktür. Bu bağlamda Fındıkoğlu tarafından ortaya konan, “din”, “milliyetçilik”, “orta sınıf”, “birlik ruhu”, “kooperatifçilik” gibi temel mefhumlar, Türk toplumundaki sosyal denge ve bütünleşme için vazgeçilmez unsurlar olarak değer kazanırlar.

S.16, Mayıs 1946, s.7,8,19; “Biraz da İslâm Sosyolojisi”, Bilgi Dergisi, S.223-224, Aralık 1965, s.12-15.

⁴⁵ Z.F. Fındıkoğlu, “Sınâî Sosyoloji ve İnsanlararası Münasebetler Teorisi”, İstanbul Üniv. İktisat Fak. Mecmuası, Ekim 1959-Temmuz 1960, C.21, s.174-175.

⁴⁶ Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.231.

⁴⁷ Kongar, s.131.

⁴⁸ Fındıkoğlu, Karl Mark ve Sistemi, s.249.

⁴⁹ Fındıkoğlu, İçtimaiyat, s.278.

BİBLİYOGRAFYA

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, Fındıkoğlu Bibliyografyası: 1818-1958, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, İstanbul, 1958.

_____, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1958.

ERKAL, Mustafa E., "Fındıkoğlu Bibliyografyasına Ek (1958-1971)", Sosyoloji Konferansları, XIII. Kitap, İstanbul, 1976.

_____, "Türk Sosyal İlim Hayatında Bir Zirve: Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri", TDA, C.XXXV, 1985.

FINDIKOĞLU ARMAĞANI, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.

_____, "Biraz da İslâm Sosyolojisi", Bilgi Dergisi, S.223-224, Aralık 1965-Ocak 1966.

_____, "Bizde Din Sosyolojisi ve Tarih Araştırmaları", Folklor Postası, C.II, S.16, Mayıs 1946.

_____, "Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz", Sosyoloji Dergisi, S.13-14, 1958-1959.

_____, "Çalışan Sosyal Sınıflar İçerisinde Orta Sınıf Meselesi", Çalışma Dergisi, S.6.

_____, Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi İle İlgili Sosyolojik Meseleler, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1970.

_____, "Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1966.

_____, "İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1958-1959.

_____, İçtimaiyat, 3.Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947.

_____, İçtimaiyat, Metodoloji Nazariyeleri, 3.Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, C.II, İstanbul, 1950.

_____, Karabük Sanayileşmesi ve İçtimai Tesirler, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1963.

_____, İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm, 2.Baskı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1965.

_____, Karl Marx, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964.

_____, Karl Marx'ın Metodolojisi, Türkiye Harsı ve İçtimai Araştırmalar Derneği Yayınları, İstanbul, 1966.

_____, Karl Marx ve Sistemi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1975.

_____, Kooperasyon Sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.

“Orta Sınıf Meselesi” Raporlar Külliyyatı’ndan Ayrı Basım, Ankara, 1962.

“Sınai Sosyoloji ve İnsanlararası Münasebetler Teorisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XXI, Ekim 1959-Temmuz 1960.

“Sosyal Sınıflar Hakkında Yeni Bir Nazariye”, Çalışma Dergisi, S
Tortum Hakkında Tarihî, İktisadî ve İçtimai Araştırmalar, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1963.

Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim, Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı, İstanbul, 1955.

GÜNGÖR, Nevin, “Fındıkoğlu Bibliyografyası’na İkinci Bir Ek”, TDA, C.LXXXII, 1993.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ankara, 1991.

KONGAR, Emre, Türk Toplum Bilimcileri, 2.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

SOSYOLOJİ KONFERANSLARI, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Anısına”, XII-I. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Bir Sosyologun Profili”, TDA, C.XXXV, 1985.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu” Maddesi.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, “Bir Sosyologun Ölümü”, Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 4.Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1994.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, İbn Haldun, İstanbul, 1941.